

نقش فعالیتهای مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده در کاهش مشکلات دانش آموزان

محمد مخاطب^۱

چکیده

هدف این پژوهش بررسی نقش فعالیتهای مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده در کاهش مشکلات دانش آموزان دوره‌های مختلف تحصیلی مدارس شهر تهران بوده است. روش تحقیق، غیرآزمایشی از نوع پیمایشی است. جامعه آماری آن دانش آموزان مراجعه کننده به مراکز و نیز والدین آنان در سال تحصیلی ۹۲-۹۱ بوده اند که از میان آنها ۴۰۱ دانش آموز و والدین آنان به روش تصادفی ساده انتخاب شده‌اند. برای گردآوری اطلاعات از فرم مشاوره حضوری دانش آموزان و پرسشنامه والدین استفاده شده است. برای تعیین پایایی پرسشنامه والدین و فرم مشاوره حضوری دانش آموزان از روش آلفای کراباخ استفاده شده است. برای تعیین روایی ابزارهای پژوهشی یادشده از روش روایی محتوایی بهره‌گیری شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آمار توصیفی (جداول فراوانی، درصد و میانگین) و آمار استنباطی (آزمون دو جمله‌ای، آزمون آنالیز واریانس یک سویه، آزمون تعقیبی توکی و آزمون خی دو) استفاده شده است. یافته‌های این پژوهش عبارت انداز: بیشترین مشکلات دانش آموزان مراجعه کننده به مراکز از دیدگاه والدین مشکلات عاطفی و روانی و از نگاه خود دانش آموزان مشکلات تحصیلی و یادگیری بوده است. میان نوع مشکلات دانش آموزان دختر با نوع مشکلات دانش آموزان پسر از دیدگاه والدین تفاوت معنادار وجود ندارد ($sig = 0/138$). تنوع و نقش فعالیتهایی که مراکز راهنمایی و مشاوران برای کاهش مشکلات دانش آموزان انجام داده اند مؤثر بوده و کیفیت فعالیتهای انجام شده این مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان تأثیر داشته است. این تأثیر با اطمینان ۹۵ درصد معنادار و قابل قبول است.

کلید واژگان: مشکلات دانش آموزان، فعالیتهای مشاوران و مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده

مقدمه

مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده محلی است که در آن فعالیتهای راهنمایی و مشاوره برای خانواده و فرزندان آنها انجام می‌شود (آیین نامه اجرایی مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده، ۱۳۸۶). مهم‌ترین وظایف این مراکز، راهنمایی و مشاوره برای پیشگیری و رفع مشکلات عاطفی، روانی، تربیتی و اخلاقی میان والدین و فرزندان است. هدف اصلی مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده کمک به تعادل و استحکام خانواده به منظور مشارکت بهینه در تعلیم و تربیت فرزندان است. فعالیتهای این مراکز عبارت‌اند از: «ارتقای سطح بینش و معلومات خانواده‌ها برای پیشگیری از بروز اختلالات و مشکلات خانوادگی، تحصیلی و تربیتی فرزندان، کمک به حل مسائل و مشکلات خانوادگی، تحصیلی و تربیتی فرزندان و ارائه خدمات مکمل مانند مشاوره مذهبی، روان‌درمانی، روان‌سنجی، مددکاری اجتماعی و ارجاع خانواده‌ها و مراجعان به افراد ذی‌صلاح و مراکز تخصصی» (آیین نامه اجرایی مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده، ۱۳۸۶: ۴). این مراکز، علاوه بر رسیدگی به مشکلات خانواده‌ها به حل مشکلات دانش‌آموزان نیز می‌پردازند و با وجود مراکز روان‌شناختی اغلب والدین و فرزندان آنها ترجیح می‌دهند به مراکز راهنمایی و مشاوره اولیا و مربیان مراجعه کنند و از خدمات و فعالیتهای آنها بهره‌مند شوند. نتایج تحقیق رقیبی و همکاران (۱۳۸۲) نشان می‌دهد که فعالیتهای انجام شده در مراکز مشاوره در کاهش میزان ناسازگاری، اضطراب و افسردگی دانش‌آموزان نقش داشته است. حسین نژاد اناری (۱۳۷۶) در مطالعه خود به این نتایج دست یافته که میزان افسردگی دانش‌آموزان مراجعه‌کننده به مراکز مشاوره کاهش یافته است. نتایج پژوهش شفیع‌آبادی (۱۳۸۳) نیز نشان می‌دهد که ۱۶ درصد مراجعه‌کنندگان به مراکز مشاوره بهبود یافته‌اند و فعالیتهای و خدمات این مراکز در کاهش مشکلات خانوادگی مؤثر بوده است. مروری بر ادبیات پژوهش حاکی از آن است که اگر در جلسه مشاوره، احترام، توجه و درک توأم با همدلی میان مراجعه‌کننده و مشاور حاصل گردد، تغییرات مطلوب و مقبول در مراجع‌کننده به وقوع خواهد پیوست (صافی، ۱۳۸۸: ۴۸). مشاوره مراجع - محوری که بر اینجا و اکنون تأکید دارد، مراجعه‌کننده را از احساس و رفتار در زمان حال آگاه می‌سازد و به او یاری می‌رساند تا خود برای تغییر احساس و رفتار در جهت مطلوب و مقبول اقدام کند. سهم عمده تلاش و فعالیت برعهده مراجعه‌کننده است و مشاور با ایجاد رابطه صمیمی و پذیرش، او را در خودشناسی و اتخاذ تصمیمات مناسب یاری می‌رساند. مشاور پیرو نظریه مراجع - محوری به استفاده از ابزار و عوامل بیرونی برای تغییر علائم ناراحتی اعتقاد ندارد بلکه بر عوامل درونی و تغییر احساسات

مراجع تأکید می‌کند. به طور کلی شرایط لازم برای مشاوره مراجع - محوری عبارت اند از: درک توأم با هم فهمی، توجه مثبت و بی قید و شرط^۱ و خلوص (جمالی، ۱۳۸۶: ۶۱). گیسون^۲ (۲۰۰۷) معتقد است که در نظریه خانواده درمانی^۳ به خانواده به مثابه یک واحد یا یک سیستم نگاه می‌شود و فرض بر این است که نمی‌توان مراجعه کننده را جدای از خانواده اش کاملاً درک کرد. وقتی که تغییراتی قابل ملاحظه در واحد خانواده رخ می‌دهد، تمام اعضای واحد را تحت تأثیر قرار می‌دهد و تعامل میان فرد و اعضای خانواده مهم است. نتایج تحقیقات پیشین مؤید آن است که میان مراکز خدمات روان شناختی و مشاوره‌ای از لحاظ قضاوت مراجعان در مورد اثر بخشی راهکارهای درمانی تفاوت معنادار وجود دارد (محمودی آریا و دیگران، ۱۳۸۳). بالاترین میزان رضایت مراجعان با فراوانی چشمگیر بالای ۸۰٪ معطوف است به اعتماد و اطمینان آنان به مشاوران برای حفظ اسرار خود و تأیید و توصیه برنامه‌های مراکز به دوستانی که نیازمند کمک مشاوره‌ای هستند. پایین‌ترین حد میزان رضایت مراجعان مربوط به مناسب بودن اتاق مشاوره و تناسب ساعات کار مراکز با فراوانی حدود ۶۰٪ بوده است (سالاریان، ۱۳۸۶). میزان مراجعه کنندگان زن و مرد تقریباً برابر بوده است و بیشترین مراجعه کنندگان در گروه‌های سنی ۱۸-۶ سال بوده‌اند. بیشتر مراجعه کنندگان دارای تحصیلات ابتدایی تا دبیرستان بوده اند و میزان تحصیلات زنان و مردان شبیه هم بوده است (سرداری و همکاران، ۱۳۸۷). کمترین میزان اثربخشی مشاوره‌های انجام شده مربوط به مشاوره‌های مرتبط با ناسازگاری دانش آموزان با والدین بوده است. خدمات مشاوره ای ارائه شده از نظر کیفی برآیند مطلوبی ندارد و بخش مهم این عدم کارایی، به فرآیند مشاوره و عدم توانمندی مشاوران برای حل مشکل مراجعان مرتبط است (راهب، ۱۳۹۰). همه موانع مورد نظر از دیدگاه اولیا، مشاوران و مدیران مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده تأثیر بسیار و بازدارنده در توسعه و ترویج فرهنگ مشاوره در میان خانواده‌های دانش آموزان دارند. والدین و مشاوران و مدیران مراکز نیز براساس آزمون t باهم در این موضوع توافق دارند (احمدی، ۱۳۹۰). براساس شواهد موجود، این پژوهش در صدد پاسخ به این سؤال است که فعالیتهای انجام شده در مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده در کاهش مشکلات دانش‌آموزان مدارس چه نقشی دارند؟

---

1. Unconditional positive regard
 2. Gibson
 3. Family systems therapy

سؤالهای پژوهش

۱. نوع مشکلات دانش آموزان مراجعه کننده به مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده از دیدگاه والدین کدام اند؟
۲. آیا نوع مشکلات دانش آموزان دختر با نوع مشکلات دانش آموزان پسر از دیدگاه والدین تفاوت دارد؟
۳. تنوع فعالیتهای مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان مراجعه کننده به مرکز از دیدگاه والدین چگونه است؟
۴. کیفیت فعالیتهای مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان مراجعه کننده به مرکز از دیدگاه والدین چگونه است؟
۵. نقش فعالیتهای مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان از دیدگاه والدین تا چه اندازه است؟
۶. آیا میان کیفیت، تنوع و نقش مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان و نسبت آنها با والدین تفاوتی وجود دارد؟

روش شناسی

روش پژوهش: این پژوهش غیرآزمایشی از نوع پیمایشی است، زیرا محقق در نظر دارد وضعیت موجود را از دیدگاه والدین و دانش آموزان بدون دخل و تصرف و دستکاری مورد مطالعه قرار دهد.

جامعه مورد مطالعه: جامعه مورد مطالعه همه دانش آموزان مراجعه کننده به مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده مناطق شهر تهران و والدین آنان در دوره‌های تحصیلی (ابتدایی، راهنمایی و متوسطه) بوده است.

حجم نمونه: حجم نمونه طبق جدول کرجسی و مورگان ۳۸۴ دانش آموز مراجعه کننده به این مراکز و والدین آنان تعیین شدند و برای تعمیم پذیری و پیشگیری از افت نمونه‌ها به ۴۰۱ نفر افزایش یافت. نمونه‌گیری به صورت تصادفی ساده انجام گرفت.

ابزار پژوهش: برای گردآوری داده‌ها در این پژوهش از فرم مشاوره حضوری دانش آموزان مراجعه کننده به مراکز در زمینه مشکلات خانوادگی، یادگیری و تحصیلی، رفتاری و ارتباطی و سایر مشکلات و پرسشنامه ویژه والدین دانش آموزان در زمینه های تنوع، کیفیت و نقش فعالیتهای

انجام شده از سوی مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده و مشاوران آنها در کاهش مشکلات دانش-آموزان استفاده شده است.

تعیین رویی ابزارها: ابتدا فرم مشاوره حضوری و پرسشنامه والدین همراه با اهداف و سؤالهای پژوهش در اختیار شماری از اساتید و صاحب‌نظران متخصص در این زمینه پژوهشی قرارگرفت تا درباره محتوای پرسشنامه و فرم مشاوره حضوری قضاوت و داوری کنند. آنگاه نظرات آنها گردآوری و اصلاحات لازم روی پرسشنامه و فرم اعمال شد.

محاسبه ضریب پایایی: ابتدا ۵۰ نفر از دانش‌آموزان و والدین آنان به صورت تصادفی انتخاب و فرم مشاوره حضوری و پرسشنامه روی آنها اجرا شد. سپس با استفاده از روش آلفای کراباخ ضریب پایایی آنها محاسبه شد (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱. ضریب پایایی آلفای کراباخ پرسشنامه والدین و فرم مشاوره حضوری

ضریب آلفای کراباخ	خرده مقیاس	مقیاس و ضریب آلفا
		نوع ابزار
۰/۹۲۳	میزان فعالیتهای مرکز	پرسشنامه والدین
۰/۷۹۸	نوع فعالیت مرکز	
۰/۹۲۴	کیفیت و نقش فعالیت مرکز	
۰/۹۵۳	میزان فعالیتهای مشاور	
۰/۷۱۴	نوع فعالیتهای مشاور	
۰/۹۰۱	کیفیت و نقش فعالیتهای مشاور	فرم مشاوره حضوری
۰/۹۱۱	مشکلات خانوادگی	
۰/۸۶۷	مشکلات تحصیلی و یادگیری	
۰/۹۴۵	مشکلات عاطفی و روانی	
۰/۹۱۸	مشکلات رفتاری و ارتباطی	
۰/۷۱۴	سایر مشکلات	

همان طور که ملاحظه می‌شود، فرم مشاوره حضوری و پرسشنامه از ضریب پایایی بالا و قابل قبولی برخوردار است.

روش تجزیه و تحلیل داده ها

در این پژوهش برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آمار توصیفی (جداول فراوانی، درصد، میانگین) و استنباطی (آزمون دوجمله ای، آزمون آنالیز واریانس یک سویه، آزمون تعقیبی توکی و آزمون خي دو) استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

با توجه به هر یک از سؤالها، یافته‌های این پژوهش در جداول زیر ارائه شده است.

سؤال ۱: نوع مشکلات دانش آموزان مراجعه کننده به مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده از دیدگاه والدین کدام اند؟

جدول شماره ۲. فراوانی و درصد نوع مشکلات دانش آموزان مراجعه کننده به مراکز از دیدگاه والدین

درصد	فراوانی	شاخص نوع مشکلات
۱/۵	۶	مشکلات خانوادگی
۲۱/۷	۸۷	مشکلات یادگیری و تحصیلی
۲۴/۴	۹۸	مشکلات عاطفی و روانی
۱۵/۵	۶۲	مشکلات رفتاری و ارتباطی
۱/۲	۵	سایر مشکلات
۶۴/۳	۲۵۸	جمع
۳۵/۷	۱۴۳	مشکل مشخصی وجود نداشته است
۱۰۰	۴۰۱	جمع کل

همان طور که در جدول شماره ۲ ملاحظه می شود، مشکلات عاطفی و روانی با ۲۴/۴ درصد بیشترین و مشکلات خانوادگی و سایر مشکلات با حدود ۱/۵ درصد کمترین درصد را به خود اختصاص داده اند.

سؤال ۲: آیا نوع مشکلات دانش آموزان دختر با نوع مشکلات دانش آموزان پسر از دیدگاه والدین تفاوت دارد؟

برای پاسخ به این سؤال و مقایسه نوع مشکلات دانش آموزان مراجعه کننده به مراکز بر اساس جنسیت آنها از آزمون خی دو استفاده شده است.

جدول شماره ۳. فراوانی و درصد نوع مشکلات دانش آموزان مراجعه کننده به مراکز بر اساس جنسیت آنها از دیدگاه والدین

جمع	نوع مشکل فرزندان				فراوانی و درصد	شاخص و نوع مشکل جنسیت
	خانوادگی و سایر موارد	رفتاری و ارتباطی	عاطفی و روانی	یادگیری و تحصیلی		
۱۰۸	۵	۲۱	۴۱	۴۱	تعداد	دختر
۱۰۰	۴/۶	۱۹/۴	۳۸	۳۸	درصد	
۷۷	۴	۱۹	۲۶	۲۸	تعداد	پسر
۱۰۰	۵/۲	۲۴/۷	۳۳/۸	۳۶/۴	درصد	

۱۸۵	۹	۴۰	۶۷	۶۹	تعداد	جمع
۱۰۰	۴/۹	۲۱/۶	۳۶/۲	۳۷/۳	درصد	

جدول شماره ۴. آزمون خی دو^۱ برای مقایسه توزیع نوع مشکلات دانش آموزان به تفکیک جنسیت از دیدگاه والدین

سطح معناداری	درجه آزادی	مقدار خی دو
۰/۸۳۸	۳	۰/۸۴۸ ^(a)
۰/۸۳۹	۳	۰/۸۴۳
۰/۶۳	۱	۰/۲۳۲
		۱۸۵

^a یک سلول یعنی (۱۲/۵ درصد خانه های جدول) فراوانی مورد انتظار آنها کمتر از ۵ باشد. حد قابل قبول ۲۰ درصد می باشد.

یافته‌های حاصل جداول ۳ و ۴ نشان می‌دهد که میان نوع مشکلات دختران با نوع مشکلات پسران مراجعه کننده به مراکز، در سطح اطمینان ۹۵٪ اختلاف معنادار وجود ندارد ($\text{sig}=838>000$) و می‌توان با اطمینان ۹۵ درصد گفت از نگاه والدین میان نوع مشکلات دانش آموزان دختر و پسر تفاوت وجود ندارد.

سؤال ۳: تنوع فعالیتهای مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان مراجعه کننده

به مرکز چگونه است؟

به منظور آزمون سطح معناداری قابل قبول بودن و اثر "تنوع فعالیتهای مراکز و مشاوران در مورد مشکلات دانش آموزان از آزمون دوجمله ای ۲ استفاده شده است (جدول شماره ۵).

جدول شماره ۵. آزمون دوجمله ای برای بررسی میزان تنوع فعالیتهای مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان

گروهها و شاخص	گروهها	طبقات	تعداد	نسبت مشاهده شده	نسبت مورد انتظار	سطح معناداری
از سوی مراکز	گروه ۱- پاسخهای خیر	$\leq .5$	۴۹	۰/۱۵	۰/۵	.000(a)
	گروه ۲- پاسخهای بلی	$> .5$	۲۶۹	۰/۸۵		
	جمع		۳۱۸	۱		
از سوی مشاوران مرکز	گروه ۱- پاسخهای خیر	$\leq .5$	۱۱۳	۰/۳۶	۰/۵	.000(a)
	گروه ۲- پاسخهای بلی	$> .5$	۲۰۱	۰/۶۴		
	جمع		۳۱۴	۱		

1. Chi-Square test

2. Binomial test

بر اساس جدول ۵، آزمون دوجمله ای با اطمینان قوی ($\text{sig}=0.000<0.01$) اختلاف نسبتها را تفکیک می‌کند. باتوجه به اینکه نسبت پاسخهای بلی از نسبت پاسخهای خیر بیشتر است، نتیجه می‌گیریم که تنوع فعالیتهای انجام شده از سوی مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش‌آموزان مراجعه کننده به مراکز از دیدگاه والدین مؤثر بوده است و این تأثیر قابل قبول و معنادار است.

سؤال ۴: کیفیت فعالیتهای مراکز و مشاوران آنها در کاهش مشکلات دانش‌آموزان چگونه

است؟

به منظور آزمون سطح معناداری قابل قبول و مؤثر بودن "کیفیت فعالیتهای مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش‌آموزان از آزمون دوجمله ای استفاده شده است. ضمناً پاسخهای والدین به هریک از گزینه ها به دوگروه شامل: گروه ۱. پاسخهای بیشتر از ۳ (در حد زیاد و خیلی زیاد) و گروه ۲. پاسخهای کمتر یا مساوی ۳ (متوسط و کمتر) تفکیک شد تا با استفاده از آزمون دوجمله- ای بتوان به بررسی و مقایسه دو نسبت مبادرت ورزید. آزمون معناداری دوجمله ای در جدول شماره ۶ آمده است.

جدول شماره ۶. آزمون دوجمله ای برای بررسی کیفیت فعالیتهای مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش‌آموزان

گروهها و شاخص کیفیت فعالیت	گروهها	طبقات	تعداد	نسبت مشاهده شده	نسبت مورد انتظار	سطح معناداری
از سوی مراکز	گروه ۱: پاسخهای کمتر از ۳	≤ 3	۱۵	۰/۰۵	۰/۵	.000(a)
	گروه ۲: پاسخهای بیشتر از ۳	> 3	۲۹۰	۰/۹۵		
	جمع		۳۰۵	۱		
از سوی مشاوران	گروه ۱: پاسخهای کمتر از ۳	≤ 3	۱۸	۰/۰۵	۰/۵	.000(a)
	گروه ۲: پاسخهای بیشتر از ۳	> 3	۳۳۹	۰/۹۵		
	جمع		۳۵۷	۱		

بر اساس مطابق جدول شماره ۶، آزمون دوجمله ای با اطمینان قوی ($\text{sig}=0.000<0.01$) اختلاف نسبتها را تفکیک می‌کند، باتوجه به اینکه نسبت پاسخهای زیاد (بیش از ۳) در مؤلفه‌های "کیفیت فعالیتهای مراکز و مشاوران" از نسبت پاسخهای کم، بیشتر است، نتیجه حاکی از قابل قبول و مؤثر بودن کیفیت فعالیت مراکز و مشاوران در مورد کاهش مشکلات دانش‌آموزان، از نگاه

والدین است و می‌توان گفت که کیفیت فعالیتهایی که مراکز و همچنین مشاوران انجام داده اند در کاهش مشکلات دانش آموزان مؤثر بوده است.

سؤال ۵: نقش فعالیتهای مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان تا چه اندازه

است؟

جدول شماره ۷. آزمون دوجمله‌ای برای بررسی نقش فعالیتهای مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان

سطح معناداری	نسبت مورد انتظار	نسبت مشاهده شده	تعداد	طبقات	گروهها	گروهها و شاخص نقش فعالیتهای مراکز
.000(a)	۰/۵	۰/۰۵	۱۸	≤ 3	گروه ۱: پاسخهای کمتر از ۳	از سوی مراکز
					گروه ۲: پاسخهای بیشتر از ۳	
					جمع	
.000(a)	۰/۵	۰/۰۷	۲۲	≤ 3	گروه ۱: پاسخهای کمتر از ۳	از سوی مشاوران
					گروه ۲: پاسخهای بیشتر از ۳	
					جمع	

بر اساس جدول شماره ۷، آزمون دوجمله‌ای با اطمینان قوی ۹۹ درصد ($\text{sig}=0.000 < 0.01$) اختلاف نسبتها را تفکیک می‌کند. با توجه به اینکه نسبت پاسخهای بیش از ۳ از نسبت پاسخهای کمتر یا مساوی ۳ بیشتر است، نتیجه حاکی از قابل قبول و مؤثر بودن نقش فعالیتهای مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان مراجعه کننده به مراکز از دیدگاه والدین است.

سؤال ۶: آیا میان کیفیت، تنوع و نقش فعالیتهای مراکز و مشاوران در مورد کاهش مشکلات

دانش آموزان و نسبت آنها با والدین تفاوتی وجود دارد؟

به منظور بررسی وجود تفاوت میان کیفیت، تنوع و نقش فعالیتهای مراکز و مشاوران با نسبت والدین با دانش آموزان از آزمون آنالیز واریانس یک سویه^۱ و آزمون تعقیبی توکی^۲ به شرح جداول ۸ و ۹ استفاده شده است.

1 . Oneway ANOVA

2 . Tukey HSD

جدول شماره ۸. آزمون آنالیز واریانس یک‌سویه برای مقایسه کیفیت، تنوع و نقش فعالیتهای مراکز و مشاوران با نسبت والدین با دانش آموز

شاخص	طبقات	مجموع	درجه آزادی	میانگین	میزان F	سطح معناداری
کیفیت، تنوع و نقش فعالیت	بین گروهها	۲/۹۶۱	۲	۱/۴۸۱	۳/۸۳۱	۰/۰۲۳
	داخل گروهها	۱۱۰/۱۵۶	۲۸۵	۰/۳۸۷		
	جمع	۱۱۳/۱۱۷	۲۸۷			
کیفیت فعالیتهای مراکز	بین گروهها	۰/۴۳	۲	۰/۲۱۵	۵/۵۳۲	۰/۰۰۴
	داخل گروهها	۱۱/۴۷۷	۲۹۵	۰/۰۳۹		
	جمع	۱۱/۹۰۸	۲۹۷			
تنوع فعالیتهای مراکز	بین گروهها	۵/۳۹۵	۲	۲/۶۹۸	۶/۶۴۷	۰/۰۰۱
	داخل گروهها	۱۲۹/۰۴۲	۳۱۸	۰/۴۰۶		
	جمع	۱۳۴/۴۳۷	۳۲۰			
نقش فعالیتهای مراکز	بین گروهها	۲/۴۱۹	۲	۱/۲۱	۳/۱۲۲	۰/۰۴۵
	داخل گروهها	۱۳۰/۲۰۱	۳۳۶	۰/۳۸۸		
	جمع	۱۳۲/۶۲	۳۳۸			
کیفیت فعالیتهای مشاوران مرکز	بین گروهها	۰/۰۵۹	۲	۰/۰۳	۰/۴۶۶	۰/۶۲۸
	داخل گروهها	۱۸/۷۱۷	۲۹۴	۰/۰۶۴		
	جمع	۱۸/۷۷۶	۲۹۶			
تنوع فعالیتهای مشاوران مرکز	بین گروهها	۳/۳۹۸	۲	۱/۶۹۹	۳/۰۰۵	۰/۰۵۱
	داخل گروهها	۱۵۶/۰۰۴	۲۷۶	۰/۵۶۵		
	جمع	۱۵۹/۴۰۲	۲۷۸			

براساس یافته‌های جدول شماره ۸، میان کیفیت، تنوع و نقش فعالیتهای مراکز و کیفیت فعالیتهای مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان با نسبت والدین با دانش آموز تفاوت وجود دارد و آزمون آنالیز واریانس یک سویه این تفاوت را نشان داد و مشخص شد با اطمینان ۹۵ درصد ($\text{sig} < 0/05$) می‌توان گفت نگاه اولیای دانش آموز (پدر، مادر) نسبت به اثر کیفیت، تنوع و نقش فعالیتهای مراکز و کیفیت فعالیتهای مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان متفاوت و معنادار است و این تفاوت به اندازه ای است که نمی‌تواند حاصل شانس و تصادف باشد. برای به دست آوردن این تفاوت از آزمون تعقیبی توکی استفاده شده است. البته این تفاوت در مورد تنوع و نقش فعالیتهای مشاوران مشاهده نشده است.

جدول شماره ۹. آزمون تعقیبی برای بررسی و مقایسه دویه نسبت والدین با دانش آموز با کیفیت، تنوع و نقش فعالیتهای مراکز و

مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان

شاخص کیفیت، تنوع و نقش	(I)نسبت با دانش آموز	(J)نسبت با دانش آموز	اختلاف میانگین	خطای استاندارد	سطح معناداری	
					حدپایین	حدبالا
کیفیت فعالیتهای مراکز	پدر دانش آموز	مادر دانش آموز	۰/۱۹۹۶۳(*)	۰/۰۸	۰/۰۴۳	۰/۰۱
	سایر		-۰/۰۵	۰/۱۵	۰/۹۴	-۰/۴۱
	مادر دانش آموز	پدر دانش آموز	-۰/۱۹۹۶۳(*)	۰/۰۸	۰/۰۴۳	-۰/۳۹
	سایر		-۰/۲۵	۰/۱۴	۰/۱۸۹	-۰/۵۹
	سایر	پدر دانش آموز	۰/۰۵	۰/۱۵	۰/۹۴	-۰/۳۱
تنوع فعالیتهای مراکز	پدر دانش آموز	مادر دانش آموز	۰/۲۵	۰/۱۴	۰/۱۸۹	-۰/۰۹
	سایر		۰/۲۲۰(*)	۰/۰۳	۰/۰۴۶	۰/۰۰
	مادر دانش آموز	پدر دانش آموز	-۰/۰۶	۰/۰۵	۰/۴۲۴	-۰/۱۸
	سایر		-۰/۲۲۰(*)	۰/۰۳	۰/۰۴۶	-۰/۱۲
	سایر	سایر	۰/۰۶	۰/۰۵	۰/۴۲۴	-۰/۰۵
نقش فعالیتهای مراکز	پدر دانش آموز	مادر دانش آموز	۰/۱۲۳۸۱(*)	۰/۰۵	۰/۰۲۱	-۰/۲۳
	سایر		۰/۰۶	۰/۰۵	۰/۴۲۴	-۰/۰۵
	مادر دانش آموز	پدر دانش آموز	۰/۲۹۰۵۳(*)	۰/۰۸	۰/۰۰۱	۰/۱۰
	سایر		۰/۰۸	۰/۱۶	۰/۸۶۱	-۰/۲۹
	سایر	پدر دانش آموز	-۰/۲۱	۰/۱۵	۰/۳۲۲	-۰/۵۵
کیفیت فعالیتهای مشاوران مرکز	پدر دانش آموز	مادر دانش آموز	۰/۲۱	۰/۱۵	۰/۳۲۲	-۰/۱۳
	سایر		۰/۱۷	۰/۰۸	۰/۰۷۶	-۰/۰۱
	مادر دانش آموز	پدر دانش آموز	-۰/۰۴	۰/۱۵	۰/۹۵۸	-۰/۳۹
	سایر		-۰/۱۷	۰/۰۸	۰/۰۷۶	-۰/۳۶
	سایر	سایر	۰/۲۱	۰/۱۴	۰/۲۷۵	-۰/۵۴
تنوع فعالیتهای مشاوران مرکز	پدر دانش آموز	مادر دانش آموز	۰/۰۴	۰/۱۵	۰/۹۵۸	-۰/۳۱
	سایر		۰/۰۳	۰/۰۳	۰/۶۱۲	-۰/۰۵
	مادر دانش آموز	پدر دانش آموز	-۰/۰۳	۰/۰۳	۰/۸۴۸	-۰/۱۱
	سایر		۰/۰۰	۰/۰۶	۰/۹۹۹	-۰/۱۴
	سایر	پدر دانش آموز	-۰/۰۳	۰/۰۶	۰/۸۴۸	-۰/۱۸
نقش فعالیتهای مشاوران مرکز	پدر دانش آموز	مادر دانش آموز	۰/۲۳	۰/۱۱	۰/۰۷۵	-۰/۰۲
	سایر		-۰/۰۲	۰/۱۹	۰/۹۹۴	-۰/۴۶
	مادر دانش آموز	پدر دانش آموز	۰/۲۳	۰/۱۱	۰/۰۷۵	-۰/۴۸
	سایر		-۰/۲۵	۰/۱۷	۰/۳۱۷	-۰/۶۶
	سایر	پدر دانش آموز	۰/۰۲	۰/۱۹	۰/۹۹۴	-۰/۴۲

*تفاضل میانگینها در سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار است.

براساس یافته‌های جدول شماره ۹، پدران اثر کیفیت، تنوع و نقش فعالیتهای مراکز و اثر کیفیت فعالیتهای مشاوران را در کاهش مشکلات دانش‌آموزان مؤثرتر و قابل قبول‌تر می‌دانند و از این نظر دیدگاهشان با مادران متفاوت بوده و این تفاوت معنادار است ($\text{sig} < 0/5$). به بیان دیگر، با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت پدران اثر کیفیت، تنوع و نقش فعالیتهای مراکز و اثر کیفیت فعالیتهای مشاور را نسبت به مادران در کاهش مشکلات دانش‌آموزان بهتر و مؤثرتر می‌دانند و نگاه مثبت‌تری به این مورد دارند.

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش بیانگر آن است که بیشترین مشکلات دانش‌آموزان مراجعه‌کننده به مراکز از دیدگاه والدین و دانش‌آموزان مشکلات یادگیری و تحصیلی و مشکلات عاطفی و روانی است که با یافته‌های پژوهش کرباسی (۱۳۸۳) که در آن مشکلات تحصیلی بیشترین درصد و فراوانی را به خود اختصاص داده بود، همخوانی و تناسب دارد. همچنین احمدی (۱۳۸۶) نشان می‌دهد که عمده‌ترین مشکلات مراجعه‌کنندگان به ویژه دانش‌آموزان به مراکز مشاوره مسائل روحی و روانی است که با یافته‌های این پژوهش همسوست. بنابراین نتیجه می‌گیریم که مشکلات یادگیری و تحصیلی و عاطفی و روانی دانش‌آموزان مراجعه‌کننده به مراکز هم از نگاه والدین و هم از نگاه دانش‌آموزان مراجعه‌کننده به مراکز درصد بیشتری را شامل شده‌اند و بیشترین نوع مشکلات دانش‌آموزان به شمار می‌آیند. مشکلات یادگیری و تحصیلی و عاطفی و روانی دانش‌آموزان از جمله مشکلات برون ریز هستند. این گونه مشکلات در برگیرنده رفتارهایی هستند که فرد می‌تواند آنها را تا حدودی مهار و کنترل کند (شارف، ۱۳۸۶: ۴۲۸). روان‌شناسی بالینی در رفع مشکلات عاطفی و رفتاری افرادی که نابهنجارند، بسیار مؤثر است. بنابراین باید این مشکلات دانش‌آموزان به طور دقیق و علمی تشخیص داده شوند و در این زمینه از خود دانش‌آموز و والدین بهره‌گرفته شود. البته مشاور هم در تشخیص مسائل و مشکلات دانش‌آموزان، باید از روان‌شناسی و علم رفتار آدمی استفاده کند و از حاصل اطلاعات و فونونی که به‌دست می‌آورد، بهره‌ور شود (اردبیلی، ۱۳۸۹: ۱۹۴). در ضمن از نظریه عقلانی - عاطفی که هدفش آن است که افکار و نظام اعتقادی نامعقول مراجع به حداقل کاهش یابند و یا از بین بروند (صافی، ۱۳۸۸: ۴۹) نیز در این زمینه می‌توان استفاده کرد.

نتایج این پژوهش حاکی از آن است که میان نوع مشکلات دانش‌آموزان دختر با نوع مشکلات دانش‌آموزان پسر از دیدگاه والدین تفاوت معناداری وجود ندارد ($\text{sig} = 0/919$) و جنسیت

دانش‌آموزان تأثیری در نوع مشکلات آنان ایجاد نکرده است. به بیان دیگر نوع مشکلات دانش‌آموزان مراجعه کننده به مراکز از دیدگاه والدین در دختران و پسران دانش‌آموز یکسان است. یافته‌های پژوهش خواجه رشیدان (۱۳۸۴) نشان می‌دهد که پسران بیشتر از دختران در رابطه با دوستان دچار مشکلات رفتاری می‌شوند که با یافته‌های پژوهش حاضر همخوانی ندارد. این ناهمخوانی از چند نظر قابل بررسی است؛ یکی اینکه موقعیت جغرافیایی پژوهش حاضر شهر تهران بوده و پژوهش خواجه رشیدان در سمنان انجام شده. بنابراین موقعیت جغرافیایی در این ناهمسانی نقش داشته است، دیگر اینکه فاصله پژوهش حاضر با پژوهش وی ده سال است و این فاصله زمانی نیز در ناهمخوانی تأثیرگذار بوده است؛ دیگر اینکه یافته پژوهش حاضر از دیدگاه والدین و دانش‌آموزان بوده ولی یافته پژوهش خواجه رشیدان از دیدگاه مشاوران بوده است و این ناهمسانی می‌تواند به این دلیل باشد.

در زمینه تنوع فعالیتهای انجام شده از سوی مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش‌آموزان مراجعه کننده به مرکز، آزمون دو جمله ای با اطمینان قوی ($\text{sig}=0.000<0.01$) اختلاف نسبتها را تفکیک کرده و چون نسبت پاسخهای بلی از پاسخهای خیر بیشتر بوده است، بنابراین نتیجه گرفته- اند که تنوع فعالیتهای انجام شده از سوی مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش‌آموزان مراجعه کننده به مراکز از دیدگاه والدین تأثیر دارد. کاپ و ریچاردز (۱۹۸۳) در یافته‌های خود نشان داده اند که اقدامات مشورتی مشاور موجب کاهش مشکلات رفتاری دانش‌آموزان می‌شود و این اقدامات موفقیت آمیز است که با یافته‌های این پژوهش همخوانی دارد. همچنین رقیبی و همکاران (۱۳۸۲) در پژوهش خود نشان داده اند که فعالیتهای انجام شده از سوی مشاوران مراکز در کاهش میزان افسردگی دانش‌آموزان مؤثر بوده و موجب کاهش میزان ناسازگاری و اضطراب دانش‌آموزان می‌شود که با یافته‌های حاضر همسو است.

در زمینه کیفیت فعالیتهای مراکز و مشاوران آنها در کاهش مشکلات دانش‌آموزان آزمون دو جمله ای با اطمینان قوی ($\text{sig}=0.000<0.01$) اختلاف نسبتها را تفکیک کرده و چون نسبت پاسخهای زیاد در این مؤلفه‌ها از سوی مراکز و مشاوران از نسبت پاسخهای کم بیشتر بوده است، بنابراین نتیجه گرفته شده که کیفیت فعالیت انجام شده مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش‌آموزان مؤثر بوده و قابل قبول و معنادار است. یافته‌های پژوهش قمری گیوی (۱۳۸۲) نشان می‌دهد که هسته‌های مشاوره مناطق نوزدهگانه استان اردبیل در مورد دانش‌آموزان ارجاع شده برای حل و فصل مشکلاتشان در ۵۷ درصد موارد کاملاً موفق و اثرگذار بوده‌اند که با یافته‌های

تحقیق حاضر همخوانی دارد. همچنین یافته‌های پژوهشی راهب (۱۳۹۰) نشان می‌دهد کمتر از ۵۰ درصد مشاوره‌های انجام گرفته اثربخشی مثبت داشته اند که با یافته‌های این پژوهش همسو است، اما این یافته از راهب که نشان می‌دهد خدمات مشاوره‌ای ارائه شده به لحاظ کیفی برآیند مطلوبی نداشته است با یافته پژوهش حاضر همخوانی ندارد.

در زمینه نقش فعالیتهای مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان، آزمون دوجمله‌ای با اطمینان قوی ۹۹ درصد ($\text{sig}=0.000<0.01$) اختلاف نسبتها را تفکیک کرده و چون نسبت پاسخهای بیش از ۳ از نسبت پاسخهای کمتر یا مساوی ۳ بیشتر بود، نتیجه گرفته شد که نقش فعالیتهای انجام شده از سوی مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان مراجعه کننده به مراکز از دیدگاه والدین مؤثر، قابل قبول و معنادار است. به بیان دیگر، مشخص شد که فعالیتهای انجام شده مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان تأثیر دارند. یافته‌های پژوهش اصغری گنجی (۱۳۷۲) که نشان می‌داد نقش خدمات مشاوره در کاهش میزان تمایل به مشکلات و اختلالات رفتاری دانش آموزان مؤثر واقع شده است با یافته‌های این پژوهش همخوانی و تناسب دارد. همچنین یافته‌های حاضر با یافته‌های قاسم زاده (۱۳۸۹) که نشان می‌داد فعالیتهای مشاوره گروهی مشاور در کاهش میزان اضطراب دانش آموزان مؤثر بوده، همسو است.

همچنین مشخص شد که میان کیفیت، تنوع و نقش فعالیتهای انجام شده مراکز با کیفیت فعالیتهای انجام شده مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان با نسبت والدین با دانش آموز تفاوت وجود دارد و آزمون آنالیز واریانس یک سویه این تفاوت را معنادار نشان می‌دهد ($\text{sig}<0/5$). بنابراین می‌توان گفت نگاه والدین دانش آموز (پدر، مادر) نسبت به اثر کیفیت، تنوع و نقش فعالیتهای انجام شده از سوی مراکز و کیفیت فعالیتهای انجام شده از سوی مشاوران در کاهش مشکلات دانش آموزان، متفاوت و معنادار است و این تفاوت به قدری است که نمی‌تواند حاصل شانس و تصادف باشد. برای به دست آوردن این تفاوت از آزمون تعقیبی توکی استفاده شد و مشخص شد پدران اثر کیفیت، تنوع و نقش فعالیتهای انجام شده مراکز و اثر کیفیت فعالیتهای انجام شده مشاوران را در کاهش مشکلات دانش آموزان مؤثرتر و قابل قبول تر می‌دانند و از این نظر دیدگاهشان با مادران و سایرین متفاوت بوده که این تفاوت معنادار است ($\text{sig}<0/5$). از این رو، می‌توان گفت پدران اثر کیفیت، تنوع و نقش فعالیتهای انجام شده مراکز و اثر کیفیت فعالیتهای مشاوران را نسبت به مادران و سایرین در کاهش مشکلات دانش آموزان بهتر و مؤثرتر می‌دانند و در این زمینه نگاهی مثبت تر دارند. بر اساس مبانی نظری پیشین و یافته‌های این پژوهش،

نظر به اینکه نظریه خانواده درمانی به تعامل میان اعضای خانواده اهمیت می‌دهد و به خانواده همچون یک سیستم نگاه می‌کند و بر این فرض استوار است که نمی‌توان مراجعه کننده را جدای از خانواده اش کاملاً درک کرد و اگر تغییری قابل ملاحظه در واحد خانواده رخ دهد، این تغییر تمام اعضای آن را نیز تحت تأثیر قرار خواهد داد؛ لذا باید در شناسایی و حل و فصل مشکلات دانش‌آموزان در مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده این نظریه و رویکردهای آن بیش از گذشته مورد توجه و بهره برداری قرار گیرد، زیرا از این دیدگاه خانواده سیستمی است که خرده سیستمهای آن فرزندان (دانش‌آموزان) محسوب می‌شوند و چنانچه برای هر یک از آنها مشکلی پیش آید، این مشکل کل سیستم یعنی اعضای خانواده را تحت تأثیر قرار می‌دهد (موسوی، ۱۳۸۲: ۷). بنابراین در حل مشکلات دانش‌آموزان نیز مجموعه روشها باید مد نظر قرار گیرد (شفیع آبادی، ۱۳۷۳: ۳۹).

پیشنهادهای پژوهش

- بنابر یافته‌های پژوهش، با آنکه پدران حضور کمتری در مراکز برای رفع مشکلات دانش‌آموزان خود داشته‌اند، ولی اعتقاد بیشتری در تأثیر تنوع، کیفیت و نقش فعالیتهای مراکز و مشاوران در کاهش مشکلات دانش‌آموزان نسبت به مادران دارند. بنابراین توصیه می‌شود به روشهای گوناگون و با برنامه‌های مدون حضور پدران در مراکز توسعه و تقویت گردد.
- یافته‌ها نشان دادند که هر چه تعداد جلسات مراجعات والدین برای رفع مشکلات فرزندانشان بیشتر شده به همان اندازه مشکلات دانش‌آموزان کمتر شده است. بنابراین توصیه می‌شود محلی برای حضور بیشتر والدین در مراکز فراهم شود، به گونه‌ای که به این مراکز به صورت دائمی و همیشگی مراجعه کنند تا قبل از وقوع هر مشکل نسبت به پیشگیری آنها اقدام نمایند.
- با توجه به توسعه فناوریها و استفاده از آنها در مراکز و مدارس توصیه می‌شود از روشهای آشنایی و ارتباط جدیدتر برای حضور والدین و دانش‌آموزان در مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده بهره‌گیری شود؛ روشهایی مانند پیامک، ایمیل، تلفن همراه و ... .

منابع

- احمدی، جمشید. (۱۳۹۰). شناسایی راه کارهای توسعه فرهنگ مشاوره در بین خانواده های دانش آموزان از دیدگاه اولیا، مشاوران و مدیران مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده تهران و صاحب نظران مشاور. تهران: پژوهشکده اولیا و مربیان (خانواده).
- احمدی، خدابخش. (۱۳۸۶). بررسی نیازهای خانواده ها به خدمات مشاوره ای، فصلنامه فرهنگی-دفاعی زنان، سال سوم، شماره ۱۰ و ۱۱، ۷-۲۶.
- اردبیلی، یوسف. (۱۳۸۹). اصول و فنون راهنمایی و مشاوره در آموزش و پرورش. تهران: انتشارات بعثت.
- اصغری گنجی، عسگری. (۱۳۷۲). بررسی نقش مشاوره در کاهش میزان تمایل به اختلالات رفتاری دانش آموزان شاهد پسر مدارس راهنمایی مناطق تهران. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم تهران.
- جمالی، اختر. (۱۳۸۶). احیای نقش راهنمایی و مشاوره ای معلمان. تهران: انتشارات مدرسه.
- حسین نژاد اناری، منوچهر. (۱۳۷۶). بررسی تاثیر مشاوره گروهی با رویکرد عقلانی - عاطفی در کاهش میزان افسردگی دانش آموزان متوسطه پسرانه مشکین شهر در سال تحصیلی ۷۶-۷۵. طرح پژوهشی، شورای تحقیقات آموزش و پرورش استان اردبیل.
- خواجه رشیدان، فاطمه. (۱۳۸۴). بررسی مشکلات عاطفی و رفتاری دانش آموزان و نوجوان استان سمنان. طرح پژوهشی، اداره کل آموزش و پرورش استان.
- راهب، غنچه. (۱۳۹۰). بررسی اثر بخشی خدمات راهنمایی و مشاوره مراجعان مراکز مشاوره سازمان اولیا و مربیان. طرح پژوهشی، تهران: پژوهشکده اولیا و مربیان، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.
- رقیبی، مهوش و همکاران. (۱۳۸۲). بررسی و نقش مراکز مشاوره در سلامت روان مراجعین دختر و پسر مقاطع مختلف در سال تحصیلی ۸۱-۸۰. پایان نامه کارشناسی ارشد، سیستان و بلوچستان، شورای تحقیقات استان.
- سالاریان، داود. (۱۳۸۶). بررسی راه کارهای تقویت نقش مراکز مشاوره در کاهش آسیب های اجتماعی در استان سمنان. طرح پژوهشی، سازمان آموزش و پرورش استان، شورای تحقیقات.
- سرداری سیاری، اقدس و همکاران (۱۳۸۷). بررسی نوع مراجعات به مراکز مشاوره خانواده بر حسب نوع مشکلات. طرح پژوهشی، تهران: انجمن اولیا و مربیان.
- سرمه، زهره؛ بازرگان، عباس و حجازی، الهه. (۱۳۸۳). روش های تحقیق در علوم رفتاری. تهران: آگه.
- شارف، ریچارد اس. (۱۳۸۶). نظریه های روان درمانی و مشاوره، (ترجمه مهرداد فیروزبخت). تهران: انتشارات موسسه خدماتی فرهنگی رسا.
- شفیع آبادی، عبدالله. (۱۳۷۳). مقدمات راهنمایی و مشاوره. تهران: انتشارات پیام نور.
- شفیع آبادی، عبدالله. (۱۳۸۳). راهنمایی و مشاوره تحصیلی و شغلی. تهران: انتشارات سمت.
- صافی، احمد. (۱۳۸۸). اصول و فنون راهنمایی و مشاوره در دوره های تحصیلی. تهران: انتشارات رشد.
- قاسم زاده، عظیم. (۱۳۸۹). بررسی تأثیر مشاوره گروهی در کاهش اضطراب و افزایش ابراز وجود دانش آموزان پسر. طرح پژوهشی، سازمان آموزش و پرورش استان اردبیل.

- قمری گیوی، حسین. (۱۳۸۲). مطالعه میزان موفقیت هسته های مشاوره تربیتی در حل مشکلات تربیتی و تحصیلی دانش آموزان. طرح پژوهشی، سازمان آموزش و پرورش استان اردبیل، شورای تحقیقات.
- کرباسی، منیژه. (۱۳۸۳). بررسی مشکلات رفتاری دانش آموزان مدارس راهنمایی استان همدان و راه حل های آنها. نخستین کنگره سراسری آسیب شناسی خانواده در ایران، دانشگاه شهید بهشتی، پژوهشکده خانواده.
- گیبسون، رابرت. (۱۳۸۶). مبانی مشاوره و راهنمایی، (ترجمه باقر ثنایی و همکاران). تهران: بعثت. (تاریخ انتشار اثر به زبان اصلی، ۲۰۰۷)
- محمودی آریا، علیرضا و دیگران. (۱۳۸۳). بررسی میزان تاثیر فعالیت های مراکز خدمات روان شناختی و مشاوره ای استان گلستان بر کاهش مشکلات رفتاری، تربیتی و آموزشی دانش آموزان. طرح پژوهشی، سازمان آموزش و پرورش استان.
- مدیریت مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده (۱۳۸۶). آیین نامه اجرایی مراکز راهنمایی و مشاوره خانواده، تهران: سازمان مرکزی انجمن اولیا و مربیان.
- موسوی، اشرف السادات. (۱۳۸۲). خانواده درمانی کاربردی با رویکرد سیستمی. تهران: انتشارات دانشگاه الزهرا.

